

OLIY TA'LIM TIZIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH

*Umarova Nigora Zaynitdinovna,
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti kafedra mudiri*

Annotasiya: maqolada oliy ta'lim tizimida o'zbek tili o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar tahlili, o'quv topshiriqlardan foydalanishning mavjud holati, DTS talablari bo'yicha belgilangan ko'nikma va malakalar hamda ularni shakllantirishga doir taklif-mulohazalar bayon qilingan. Shuningdek, o'quv topshiriqlari tavsiflangan, tasnif etilgan hamda kelajak avlod darslik va qo'llanmalarida o'quv topshiriqlari qanday bo'lishi haqida takliflari keltirilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, nutqiy ko'nikmalar, o'zbek tili, malaka, kompetentsiya, DTS, o'quv topshiriqlari, mashqlar, topshiriq va savollar, metodika, takomillashtirish, darslik, qo'llanma, zamonaviy o'quv topshiriqlari

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Умарова Нигора Зайнитдиновна,
заведующая кафедрой Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова*

Аннотация: в статье описан анализ исследований по совершенствованию методики преподавания узбекского языка в системе высшего образования, текущее состояние использования учебных заданий, навыков и квалификаций, установленных требованиями DTS, а также предложения и соображения по их формированию. Учебные задания также описаны, классифицированы, а в учебниках и руководствах будущего поколения содержатся предложения о том, какими будут учебные задания.

Ключевые слова: высшее образование, речевые навыки, узбекский язык, квалификация, компетентность, DTS, учебные задания, упражнения, задания и вопросы, методология, совершенствование, учебник, пособие, современные учебные задания

THE USE OF EDUCATIONAL TASKS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

*Umarova Nigora Zainitdinovna,
Head of the Department of Tashkent State Technical University named after Islam Karimov*

Abstract: the article describes the analysis of research on improving the methodology of teaching the Uzbek language in the higher education system, the current state of the use of educational tasks, skills and qualifications established by the requirements of DTS, as well as suggestions and considerations for their formation. The training tasks are also described, classified, and the textbooks and manuals of the next generation contain suggestions about what the training tasks will be.

Keywords: higher education, speech skills, Uzbek language, qualification, competence, DTS, training tasks, exercises, tasks and questions, methodology, improvement, textbook, manual, modern training tasks

Kirish. Zamonaviy o'qitish metodikasi o'quvchilarda, talabalarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishni talab qilar ekan, demak, o'quv topshiriqlari ham cudlik bilan shu talabga moslashishi kerak. O'zbek tilining ona tili va davlat tili, shuningdek, ikkinchi til sifatida o'qitilishida o'quv topshiriqlari namunaga qarab

ishlab chiqilgan savol va topshiriqlardan foydalaniladi. Aslida har bir savol, har bir topshiriq puxta o'ylangan, belgilangan mezonlar asosida ishlab chiqilishi lozim. Mavjud o'quv topshiriqlarining eng noqulay jihati bu – zamonaviy baholash tizimiga mos kelmasligidir. Har bir mashg'ulot muayyan ko'nikma yoki malakani hosil qilish uchun taqdim qilinadi. Savollardan foydalanish masalasida ham natijalar ijobiy emas, zero, savollar qanday vazifalarni bajara olishi haqida mulohaza qilib ko'rish kerak bo'ladi. Mashg'ulot jarayonida savoldan, avvalo, o'zlashtirilgan bilimning ko'lami, sifati, yoki ma'lumotga munosabati, tafakkur tarzini bilishda foydalanilish samarali bo'ladi. Zamonaviy ta'limda o'quv vositalarini birgina vazifani bajarishga mo'ljallash vaqtni isrof qilish bilan teng. Bugun o'quv topshirig'i, xususan, savol va topshiriqlar bir paytning o'zida bir nechta ko'nikma yoki malakani rivojlantira olishi kerak[3].

Oliy ta'lim tizimida o'qitiladigan gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar, umumkasbiy, mutaxassislik, tanlov fanlari o'quv bloklariga ajratiladi. Professor H.Muhiddinovaning bu boradagi yondashuvlari to'g'ri, deb o'ylaymiz: «O'zbek tili fanining OTMlar filologik va nofilologik yo'nalishlarida bir xil hajmda va yagona namunaviy dastur asosida o'qitilishi maqsadga muvofiq emas. Ta'kidlash lozimki, keyingi yillarda OTM rus guruhlar uchun o'zbek tilidan yaratilgan yangi darslik va o'quv qo'llanmalarda nazariy ma'lumotlarning ham o'zbek tilida, ham rus tilida berilishi, adabiy o'qish uchun yozuvchilar, shoirlar tarjimai hollarining berilishi an'anasidan voz kechilgani e'tiborga molik. Biroq tahlillar ularda quyi ta'lim bosqichida o'tilgan materiallarning takroran berilish holatlari ko'pligini ko'rsatdi»[1].

Jumladan, A.Rafiyev va boshqalar tomonidan OTMlarining rus guruhlar uchun namunaviy dastur asosida yozilgan o'quv qo'llanmada (10-dars) hatto boshlang'ich sinflarda o'tilgan ma'lumotlarning qaytarilgani kuzatiladi. Shuningdek, «shaxs, predmet (narsa), buyum va hodisalarni nomlash» mavzusi (9-dars) bo'yicha «bu talaba, bu auditoriya, bu kitob, bu o'qituvchi» kabi; 16-darsda esa men, sen, u, biz, siz, ular kabi boshlang'ich sinflarda o'tilgan so'zlarning nutqiy qurilma sifatida keltirilishi yoki quyidagi kabi dialoglarning berilishi oliy ta'lim talabalari saviyasi uchun mutlaqo muvofiq emas deb hisoblaymiz: – Kechirasiz, mumkinmi? – Ha, kiring. –Nega kechikdingiz? –Kechiring, ishim chiqib qoldi.

X.Muhiddinova «bunday holatlar oliy ta'lim rus guruhlar uchun yaratilgan barcha o'quv-uslubiy adabiyotlar ta'limning rivojlantiruvchi va uzluksizligi tamoyillariga to'liq javob bera olmasligini, ayrim tadqiqotlarda qayd qilingan quyidagi kabi fikrlar asossiz emasligini ta'kidlaydi: «Oliy ta'limdagi mavjud kamchiliklarni bartaraf qilish, avvalo, o'zbek tilidan namunaviy o'quv dasturini bilimlarning mazmuniy uzviyligi va ta'lim bosqichlararo uzluksizligi asosida takomillashtirishni taqozo etadi», deb ta'kidlagan[1].

Oliy ta'lim bosqichida o'zbek tili ta'limi rusiyazabon talabalarni quyi ta'lim bosqichlarida o'rgangan gap qoliplari va sintaktik-sinonimik konstruktsiyalarni turli nutqiy vaziyatlarda qo'llay olish, o'z mutaxassisligi sohasida erkin mulohaza bildira olish, sohaviy atamalarni to'g'ri ishlata bilish va ilmiy, publisistik maqolalar yoza olish, mutaxassisligi bo'yicha rasmiy ish qog'ozlarini davlat tilida yurita olishni o'rgatishga yo'naltirilishi zarur deb o'ylaymiz. OTMning rus guruhlar uchun o'zbek tili darsliklarini takomillashtirishda ularda ta'limning yuqori bosqichida talaba egallashi kerak bo'lgan nazariy bilimlarni chuqurroq berish, mashqlarda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan, talabalarni mustaqil ishlashga yo'naltiradigan topshiriqlardan, dolzarb, global mavzular va mutaxassislik sohasiga oid matnlardan keng foydalanishga e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Oliy ta'lim klassifikatorida qayd qilingan ixtisoslik sohalari bo'yicha filologik yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlari filolog, jurnalist, tarjimon, o'qituvchi, psixolog kabi mutaxassislarni tayyorlaydi. Ushbu soha mutaxassislari davlat tilini yaxshi bilishlari, nafaqat og'zaki, balki yozma jihatdan ham savodxon bo'lishlari zarur. Bu esa mazkur yo'nalishlarda o'zbek tili chuqurroq o'rgatilishini taqozo qiladi. Ko'rinadiki, filologik

yoʻnalishdagi oliy oʻquv yurtlarida oʻzbek tili texnik yoʻnalishdagi OTMlardagi kabi qisqa hajmda oʻqitilishi maqsadga muvofiq emas.

Filologik yoʻnalishdagi OTM rus guruhlariga uchun oʻzbek tilidan oʻquv dasturi lingvistik va kommunikativ tamoyillarni uygʻunlashtirilgan holda tuzilishi zarur, chunki bu yoʻnalishda «davlat tilini oʻqitishdan maqsad faqat nutqiy koʻnikmalarni shakllantirish emas, balki oʻzbek tili birliklari qonun-qoidalariga haqidagi bilimlarni egallash, ...oʻzbek va rus tillarini taqqoslay olish»dan ham iborat. Bizningcha, ushbu yoʻnalishda taʼlim uzluksizligiga erishish uchun bosh mavzular sifatida quyi bosqichlarning tadrijiy davomi sifatida muayyan fikrni ifodalash mavzularni tanlash, biroq fikrni ifodalash vositalarini lingvistik tamoyildan kelib chiqib anʼanaviy tizimni ravishda bayon etish maqsadga muvofiq boʻladi.

Nutqiy muloqot uchun ijtimoiy mavzulardan, adabiy oʻqish darslarida badiiy adabiyotdan keng foydalanish rus guruhlariga talabalarining filologik bilimlarini chuqurlashtirishga, oʻzbek tilini ona tili va boshqa tillarga qiyoslab oʻrganishlariga katta yordam beradi. Nofilologik yoʻnalishdagi OTMning rus guruhlarida oʻzbek tilini oʻrgatishdan koʻzlanadigan asosiy maqsad esa talabalarda davlat tilidagi kasbiy nutqiy malakalarini shakllantirishdan iborat. Nofilologik OTMni tibbiy, iqtisodiy, qishloq xoʻjaligi, texnik yoʻnalishlar boʻyicha guruhlash va darsliklarni yoʻnalishlarga mos holda yaratish rusiyazabon talabalarni oʻz ixtisosliklari boʻyicha matnlar ustida ishlashlarini tashkil etish, bunday matnlarda qoʻllanadigan nutqiy qoliplar, ularning sinonimik variantlari bilan tanishtirish orqali talabalarga mutaxassislik tilini amaliy oʻrgatish, mutaxassislik yoʻnalishida davlat tilida ilmiy maʼruza qila olish, ilmiy maqolalarga sharh yozish, ilmiy matnlarni rus tiliga yoki rus tilidan oʻzbek tiliga tarjima qila olish malakalarini shakllantirish zarur. Bu ham oʻquv topshiriqlari bilan bogʻliq.

Afsuski, oliy taʼlim muassasalarining rus guruhlariga uchun oʻzbek tili fanidan tavsiya etilgan oʻquv dasturi bir yoʻla ham ijtimoiy, ham texnik oliy taʼlim muassasalariga tavsiya etilgani uchun ular asosida yaratilgan oʻquv qoʻllanmalarida OTMlarning mutaxassislik yoʻnalishi boʻyicha ilmiy matnlar ustida ishlash, mutaxassislikka oid atamalarni sharhlatish, talabalarni mutaxassislik tiliga, oʻzbek tilida kasbiy sohaviy muloqot yuritishga oʻrgatishga qaratilgan maʼlumotlar berilishi koʻzda tutilmagan. Bu borada ham oʻquv topshiriqlaridan tizimli va maqsadli foydalanilmaydi.

Tadqiqot jarayonida har ikki yoʻnalish uchun ham oʻzbek tilidan funktsional-semantik tamoyilga asoslangan oʻquv dasturlari tuzilib, filologik va nofilologik OTMlarda amaliy tatbiq etib koʻrildi. Mazkur oʻquv dasturlarida fikr ifodalash mavzulari va grammatik maʼlumotlar vertikal va gorizontal yoʻnalishdagi oʻzaro mazmuniy bogʻliqlik asosida joylashtirilgan boʻlib, har bir darsning grammatik maʼlumot – leksik-imloviy mashqlar – nutqiy muloqot mavzusi – tarbiyaviy mavzu gorizontal chiziqli bogʻlanishida tashkil etilishi, vertikal yoʻnalishda esa mavzularning muayyan izchillik, ketma-ketlikda berilishi orqali uzluksizlikni taʼminlashi koʻzda tutilgan. Bu nutqiy va grammatik mavzularning gorizontal yoʻnalishdagi mazmuniy uzviyligi hamda vertikal yoʻnalishdagi bosqichlararo ketma-ketligini taʼminlaydi, ayni paytda mavzularning biri ikkinchisini toʻldirib, mustahkamlab borishiga yordam beradi.

Muayyan fikrni ifodalashga qaratilgan bosh mavzudan kelib chiqib, har bir darsda grammatik maʼlumot, nutqiy mavzu, adabiy oʻqish materiallarining oʻzaro uzviylashtirilib berilishi fanlararo uzviylikni ham yuzaga keltiradi. Oʻzbek tili fanidan mashgʻulotlarni shu tarzda tashkil etish mavzular oʻrtasida uzilishlar, takror va qaytariqlarni bartaraf qiladi hamda taʼlim bosqichlari tarkibiy qismlarining har tomonlama uzviylik va uzluksizligini taʼminlash uchun toʻliq shart-sharoit yaratadi. Pirovard maqsadda talabada quyi taʼlim bosqichlarida egallagan bilimlarini qachon, qay oʻrinda va qanday qoʻllash malakasi hosil boʻlishiga erishiladi[1].

H.Muhiddinovaning yuqoridagi tahlillari, taklif va mulohazalari mazkur

dissertatsiyada ma'lum ma'noda nazariy asos vazifasini bajaradi. Yangi yondashuvlarimizning, xulosalarimizning hosil bo'lishiga yordam beradi.

U.Lapasov tomonidan tuzilgan o'zbek tili darsligida o'quv topshiriqlaridan, asosan, mashqlar o'rin olgan. Ta'kidlash lozimki, muallif mazkur darslikda mashq va topshiriqni farqlamagan.

K.Turdiyeva va D.Axmedovalarning «O'zbek tili» darsligida quyidagi mashq namunalari ham fikrimizga dalil bo'lishi mumkin: Mashq. Gaplardagi otlar qaysi shaxs va sonda berilganini ko'rsating.

1. Sog'lig'im yomonlashgani sababli shifokorga murojaat qildim. 2. Guruhingizda Afg'onistondan kelib o'qiyotganlar ham bormi? 3. Gapirmagan gaping - sening quling, gapirsang - uning quliga aylanasan. 4. Qizaloqning sochlari sharsharaday yoyilgan, yuzlarida kulgichi bor edi. 5. Osmonning rangi o'zgarib, birpasda osmonni qora bulut qopladi. 6. Insonning insonligi odob-axloqi bilan. 7. Yuzingdan kulgu, lablaringdan tabassum arimasin. 8. Yoshliging besamar o'tishini xohlamasang har bir daqiqadan unumli foydalan.

Mashq. Quyidagi otlarga III shaxs birlik qo'shimchalarini qo'shib yozing. Bahor, kuz, nutq, burun, qayiq, ko'ngil.

KURSDOSHIM NING PORTRETI

Mening Sevara ismli kursdoshim bor. Kursdoshimning bo'yi baland, qomati tik. Sochlari qora, qalin. Buning puchug, peshonasi keng. Yuzlari dumaloq. Istarasi juda issiq. Doim kulib luradi. Ikki yuzida kulgichlari ham bor. Dugonam juda samimiy.

O'zidan kechib bolsa ham menga yordam bergisi keladi. Agar o'zi yaxshi baho olsayu, mening bahom yomon bolsa, xafa bo'lib ketadi. Olgan a'lo bahosi ham unga tatim aydi. U juda mehnatkash. Biron qilgan ishi yoqmasa o'sha ishni o'zining arta qayta o'zgartirishdan erinmaydi. Ammo juda tez xafa bo'ladi. U sportning basketbol, voleybol va suzish turlarini yaxshi ko'radi. O'zi esa suzishga qamashadi.

Balki shuning uchun ham uncha-bunchaga kasal bo'lavermaydi. Oyoqlari ham uzun-uzun. U oilasidagilarga juda mehribon. Doim ulami o'ylab yuradi. Juda to'g'ri so'z, yolg'on gapirishni bilmaydi va xohlamaydi ham. Balki shuning uchun ham uni hamma hurmat qilsa kerak[2].

An'anaviy o'quv topshiriqlari

Mashq. Quyidagi otlarga III shaxs birlik qo'shimchalarini qo'shib yozing.

Mashq. Gaplardagi otlar qaysi shaxs va sonda berilganini ko'rsating.

Aslida quyidagi topshiriq mashq xarakteridadir: So'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling.

G'. Hamroev pedagogik tadqiqotlarni chuqur tahlil qilgan holda o'quv topshiriqlarni quyidagicha farqlagan va tavsiflagan: topshiriq – bu mashg'ulotni boshqarish, tashkil etish, boshqa o'quv topshiriqlarni o'z ichida qamrab, talabni mashq qildirib, ko'nikmasini oshirish, savol orqali fikrlashga, mustaqil ishlashga yo'naltirish va oxirida egallangan bilim va ko'nikmalarni baholash vazifasini bajaradi.

Mashq – bu bir vaqtning o'zida va belgilangan vaqt oralig'ida doimiy takrorlash orqali mashg'ulotdan ko'zlangan ko'nikma va malakaga ega bo'lish vositasi.

Savol – bu mashg'ulot boshida va oxirida qo'llaniluvchi talablar bilimi, va fikrlashi, dunyoqarashini aniqlab beruvchi, baholash jarayonida faol ishtirok etuvchi o'quv topshirig'i [3]. «Topshiriqlar insoniyat tomonidan to'plangan tajribani aks ettiradi va shu bilan birga moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yangilash va ularni yanada boyitish vositasiga aylanadi[4].

Ona tili mashg'ulotlari uchun mashq hisoblanmaydigan ayrim o'quv topshiriqlari davlat tili ta'limida o'zga tili guruhlar bo'lgani uchun mashq vazifasini bajarishi mumkin. O'zbek talabsi gapirishni o'rganib, maktabga keladi, oliy o'quv yurtlarida esa o'z fikrini yozma va og'zaki bemaolol ifodalay oladi. rus yoki qoraqalpoq millatiga mansub talabalar o'zbek tilida jumla tuzishni ham, albatta, mashq qilishlari kerak bo'ladi: So'z birikmalari tuzing: 1) hujjatning huquqi; 4) hujjatdan hayratlanmoq; 2) haftani hisoblamog; 5) hamshira bilan hasratlashmoq; 3) haydovchiga hazillashmoq; 6) harbiy hiyla.

U. Lapasovning o'zbek tili o'qitish bo'yicha yondashuvlari ham nutqiy malakani rivojlantirishga ma'lum ma'noda xizmat qiladi, ayniqsa, talaffuz mashqlaridan foydalanilgani e'tiborga molikdir.

K. Turdieva va D. Axmedovalarning «O'zbek tili» darsligi tibbiyot institutlarining rus guruhlar uchun yaratilgan bo'lsa-da ayrim o'quv topshiriqlari, xususan, mashqlar sohaga doir nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilmagan. Lingvistik kopetentsiyani shakllantirish ko'zda tutilgan: Mashq. Quyidagi gaplardagi kesimlar qaysi so'z turkumi orqali ifodalangan. 1. O'zbekistonning poytaxti – Toshkent. 2. Tanlovda ToshPTI talabasi Maqsudova Charos g'olib chiqdi. 3. Toshkentda pediatri-shifokorlarning ilmiy anjumani bo'lib o'tdi. 4. Nafsnı tiyish va dam olish – barcha dorilarning eng yaxshisidir. 5. Taomning eng yaxshi qaylasi – ochlik (Suqrot). 6. Bahorda qir-adirlar, tog'lar ko'm-ko'k. 7. Ikki karra ikki - to'rt. 8. Shirinlik – tishning dushmani, achchiq – me'daning dostidir. 9. Choy tanin moddasiga boy. 10. Xalq tibbiyotida shaffoli guli surgi don sifatida ishlatiladi.

Mashq. Quyida berilgan gaplardagi ega va kesim larni toping.[2].

Masalan, «Quyidagi gaplardagi kesimlar qaysi so'z turkumi orqali ifodalangan?», mazmunidagi mashq filolog mutaxassislar tayyorlash uchun muhimdir, ammo bo'lajak texnika xodimi uchun u qadar zarur emas. Shu ma'noda, mazkur yo'nalishdagi o'quv topshiriqlarini nutqiy ko'nikmalarni tarkib bopitirish nuqtai nazaridan takomillashtirish lozim.

Texnika oliy o'quv yurtlari talabalar uchun zamonaviy o'zbek tili darsliklari yaratilishi zarur. Bunda, albatta, o'quv topshiriqlari inobatga olinishi kerak. Texnika oliy o'quv yurtlarida ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlar soni nisbatan ko'proq, shu ma'noda mazkur yo'nalishlarga mo'ljallangan yangi o'qitish metodikalari, o'quv lug'atlari, darsliklar, mashq va topshiriqlar to'plamlari ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш. Пед.ф.д-ри. дисс. автореф.– Т, ТДПИ, 2011. – 52 б.

2. Turdiyeva K., Ahmedova D. O'zbek tili O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan (Tibbiyot institutlarining rus guruhlar uchun) MUSIQA nashriyoti –Toshkent 2017. 145 b.

3. Ҳамроев Ф. Она тилидан ўқув топшириқлари тузиш методикаси. Монография. –Тошкент, Донишманд зиёси, 2021. 156 б.

4. Розиков О.Р. ва бошқалар. Дидактика. – Т.: Фан, 1997. – 256 б.